

Farkaslyuki remények az ezredforduló után

Válságjelek és kiútkeresés egy Ózd környéki bányásztelepülésen

Közelítések és fogalmi kérdések

A rendszerváltozás utáni „magyar vidék” kutatás-, gazdaság- és társadalomtörténetére sokáig nem született átfogó munka. Valójában összefoglaló társadalomtörténeti monográfia sem készült az 1990 utáni évekről, ennek ellenére a társadalmi változások nyomon követésére számos regionális vagy lokális szinteket vizsgáló tanulmány segítségével nyílt lehetőségünk. A modernkori fogyasztói társadalom viszonyai között Magyarországon sokszor a kiábrándulás és a reményvesztettség jelei mutatkoznak: a romló életkörülmények mellett az életszínvonalbeli különbségek fokozódása a magyar társadalom jelentős csoportjait fordította szembe a rendszerváltozással, miközben a végbement magánosítás és kárpótlás csak lassú tempót követett és a korrupció erősödését vonta maga után. Módszertanilag lényeges mutatónak bizonyult a jövedelmi elosztás milyenségét mutató ún. Gini együttható, melyből kiindulva a jövedelemegyenlőtlenségek elemzése is megkezdődött. A statisztikai eloszlások egyenlőtlenségeit mérő indexszám bármely értéket felvehet 0 és 1 között, sokszor azonban százalékos skálára számítják át egészen 100-ig. Az ezredforduló Magyarországon már a 30-at is meghaladó érték jelentős különbségekre hívja fel a figyelmet: a társadalom első csoportjai jóval többet, míg az összlakosság közel 40%-a lényegesen kevesebbet keresett az átlagosnál; utóbbiak esetében a középmezőnytől való leszakadás is jelentős.¹

Mutatószámok mellett különböző sémák és modellek szemléltetése került be a feldolgozásokba, amelyek közül az egyik legismertebb a magyar társadalom szerkezeti felépítését ábrázoló „L-modell”. Kolosi Tamásnak, a TÁRKI alapítójának és elnökének empirikus kutatásai honosították meg Magyarországon a többváltozós matematikai statisztikai módszereket, amelyekkel olyan területeket vizsgált, mint az empirikus mérések problémája, az életstílus vizsgálata, a

társadalmi rétegződés és a társadalmi egyenlőtlenségek elemzése. 1987-ben megjelent, „Tagolt társadalom” című kötete a társadalmi egyenlőtlenségrendszert, az egyén abban elfoglalt helyzetét és a népesség státuszrétegződését vonta elemzés alá. 2000-ben, a „Terhes babapiskóta. A rendszerváltozás társadalomszerkezete” című művében rétegződésmo-dell-vizsgálatot alkalmazott az egyenlőtlenségek kialakulását középpontba helyezve, s kiemelve az életvitel dimenzióját. Kulcsfogalomként kezeli a társadalmi státuszt, amely a többdimenziós egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt helyzetre utal. A vizsgált szempontok közé tartozott az iskolai végzettség, a foglalkozási presztízs, az érdekérvényesítési-hatalmi státusz, a vagyoni, fogyasztási, kulturális, területi és lakáshelyzet. Az elit és a vesztesek hipotézisvizsgálata korántsem volt egyszerű, hiszen például a kialakuló nagytőkés rétegre „a rejtőzködés jellemző”², ezért a kutatók célirányos felvételek adatait használták az elemzéshez. A fő vesztesek között a kényszernyugdíjba küldötteket, a tömegesen munkanélkülivé válókat, illetve a bérből élőket találjuk; leginkább a vidéken élők között.

Csoportképző sajátosságokként (indikátorok) kiemeli a szerző a redisztribúciót és a piacot. Megállapítja, hogy az adott társadalmat az elit belső tagoltsága, az átlagtól való leszakadás mértéke, a középrétegek nagysága, vertikális (hierarchikus) tagoltságának és horizontális (nem hierarchikus) különbségeinek egymáshoz viszonyított aránya minősíti. Vertikális elrendeződésű ezzel szemben a képzettség szintje, a jövedelem, a vagyon és a hatalom, az ún. „fent és lent” dimenziója. Optimális elrendeződés akkor létezik, ha van egy kis-és közepes létszámú, tagolt elit, egy nagyjából hasonló alsó szegény réteg, s egy nagy létszámú, differenciált középréteg; ezek ábrázolva egy nagy, széles és kerek közepű „babapiskótát” rajzolnak le. E megközelítésmód újítása, hogy „a modern társadalmakban egyre kiterjedtebbek a középrétegek, s „túl a renden és

az osztályon” a hagyományos kemény változók mellett a szubkultúrákra jellemző életstílust, a társas kapcsolatokkal összefüggésben álló érték- és identitáskategóriákat is érdemes figyelembe venni a társadalmi szegmentáció leírásában, hiszen pont ezekben a rétegekben a legnagyobb az egyéni választás lehetősége.”³

Különösen érdekes mindezek áttekintése térben, regionális és lokális szinteken. 1990 után alapvetően megváltoztak a fejlődést befolyásoló tényezők, az állami beavatkozás, a központilag elosztott források helyét nagymértékben átvette a piac, ami funkcionálisan (is) előtérbe állította a gazdasági racionalitást a telepítő tényezők vizsgálata és a beruházási döntések során. A magyar vidék és a területi egyenlőtlenségek több szempontú vizsgálata, összefoglalása sokáig azonban váratott magára.

Kovács Imre, a Debreceni Egyetem tanárának 2012-ben megjelent műve („A vidék az ezredfordulón”) pótolta ezt a hiányt. A szerző közel három évtizedes kutatómunkájának részeredményeit tanulmányok formájában publikálta ugyan, azonban ez a kötet egy rendszerező, kiegészített átdolgozása ezeknek, s még mindig nem teljes. A nemzetközi és a hazai szakirodalom vidék meghatározásainak tisztázását a város és falu kapcsolatának elemzése követi a település- és társadalmi szerkezet aszinkron változásainak nyomon követésével, de több ponton is kitér az egyes vidékeken feltűnően gyorsan terjedő válságjelenségekre is. Középpontjában a rurális területek állnak a vidéki (rurális) társadalom elméletébe ágyazva, amelyet számos aspektusból vizsgálták a nemzetközi tudományágak különböző diskurzusok keretein belül. Így született meg például a „vidék” statisztikai vagy közigazgatási definíciója, amelyek körül az 1990-es évek második felétől számos vita bontakozott ki.

A hazai vidék társadalmi képe a rendszerváltozást követően merőben megváltozott a korábbi időszakhoz képest: a tömeges munkahelyvesztések okán egyrészt jelentőssé vált a falvakba költözés, amely a társadalom gazdagabb és szegényebb egyharmadában mutatkozott a leggyakoribbnak, azonban külön kategóriát képviselnek a differenciálódás következtében, nem kis strukturális hátránnyal küzdő, súlyos válságba került zárványszerű, kisfalvas „vidéki szociális

gettók” és a mélyszegénységet tükröző „falusi underclass” lakóhelyei. A háttérben a piacgazdaságra történő átállás, a második gazdaság jelentőségének elvesztése és az alsó középrétegek lecsúszása állt, ráadásul több hátrányos helyzetű kistelepülés lemaradásán a fejlesztési források sem segítettek. Nem kedveztek utóbbi térségeknek a migrációs folyamatok sem: a régiók közötti vándorlás legfontosabb motívójaként megnevezett munkavállalást ugyanis a régiók közötti ingatlanpiaci különbség, azaz a fejlettebb régiók magasabb ingatlanárjai és a fejletlen válságtérületek ingatlanpiaci túlkínálata nehezítette.⁴

Kovács a falusi térségek nagy részét a vesztes települések közé sorolja, beleértve ebbe főként sok észak-magyarországi, vagy alföldi települést. A rendszerváltozás fő vesztesei közül tehát igen sokan élnek a falvakban, a „nyertesek” száma csekély. A társadalom egyfajta metszeteként - más tipizálásokhoz hasonlóan - falutípusokat különböztetett meg az ezredfordulón: 1. a polgárosodó falvakat (ahol prosperáló kis- és középvállalkozások vannak); 2. az üdülőfalvakat (amelyek a turizmusnak köszönhetik fellendülésüket); 3. a stagnáló falvakat (ahol beindult egy lassú előregedési folyamat, s ahol állandósultak a foglalkoztatási problémák); 4. a süllyedő falvakat (ahol beindult a szociális ellátórendszer nélkül megélni képtelen családokkal „töltődő” vidéki gettósodás); 5. a „másság” falvait (ahol valamilyen meghatározott szubkultúra dominál, s ez képezi a helyi közösség alapját) - életfeltételenként más és más közeget képviselve.⁵ A típuskülönbségek mögött gazdasági és társadalmi okok, feltételek álltak, valamint más és más, részben „öröklött” történeti háttérrel rendelkeztek a piacgazdasági váltással.

A szerző használja a „válságtérségek” kifejezést a perifériára került, az instabil városias és a lecsúszott, korszerűtlen termelést folytató ipari (és mezőgazdasági) régiókra, fokozatbeli differencia azonban a válsággócok között is fellelhető. Fontos megállapítás, hogy „a korábbi bányászati-energetikai-nehézipari tengely területei váltak a munkanélküliség tömeges megjelenésével a kilencvenes évek elsősorú depressziós válságtérségeivé. A feldolgozóiparra építő térségek hanyatlása elsősorban a hirtelen bekövetkezett piacvesztés következménye, de ezek a régiók nem

küzdenek akkora szerkezeti problémákkal, mint a volt nehézipari központok.”⁶ Külön kategóriaként említi továbbá a más gazdasági ágazattal a kialakult helyzetet ellensúlyozni nem képes ipari válságzónát, s részben ezzel összefüggésben a szegregált kistérségeket jelentős számú roma lakossággal. Valamennyi kategória közös és alig kezelhető válságjelensége a szegénység, amelynek folyamatos mélyülése az együttélés és a társadalmi kohézió elemeit (bizalom, normakövetés, igazságosság és felelősségérzet) egyaránt veszélyeztetik. A 2008-ban kezdődő világgazdasági válság a régiók közötti foglalkoztatási különbségeket átmenetileg (és némileg) mérsékelte, mivel a termelés visszafogásának foglalkoztatási hatása a leginkább fejlett régiókra koncentrált, miközben a közfoglalkoztatási (közmunka-) programokból a tartósan kedvezőtlen helyzetű térségek részesültek nagyobb arányban javítva azok foglalkoztatási mutatóit. A régiókban mért adatoknak az országos átlaghoz történő közeledése így összességében nem a területi különbségek tényleges csökkenését, hanem sokkal inkább az átlagos érték romlását jelezte.

Miközben alapos, több forrás bevonásával dolgozó felmérések születtek, jellemző, hogy a túlélési és kitorési stratégiák konkrét megfogalmazása sokszor hiányzik a megjelent művekből. Alapvetőnek, a vizsgált térségünk esetében pedig egyértelműnek tűnik a származás, iskola és foglalkoztatás kapcsolata közötti összhang, illetve a tanulás értékének újbóli megteremtése. E változókat elemezte a végzettség és a kereset összefüggéseinek dimenziójában Kolosi Tamás és Keller Tamás egyik legutóbbi írása. Tanulmányuk alapján igaznak tűnhet, az az indirekt következtetés, miszerint Magyarországon igény van a képzett munkaerőre, a tanulmány ebből kiindulva bírálja a tankötelezettség idejének leszállítását, a szakképzés átalakítását (a közismeret rovására) és a felsőoktatási, államilag finanszírozott helyek számának csökkentését. A helytálló megállapítások azonban más megközelítést és kiegészítést is igényelnek: a „műveltségátadó funkció” erősítése főleg azokon a területeken szükséges, amelyek mélyebb (elméleti) tudást igénylő pozíciókhoz szükségesek, míg a szakképzésben az anyagi ráfordítás inkább adott szakterület elméleti és gyakorlati elsajátítását kell, hogy szolgálja.⁷ A szer-

zők által felhasznált nemzetközi és hazai mért adatok erős iskolázottsági hatásról tanúskodnak a munkaerőpiacon, azonban – saját megítélesem szerint – nem minden területen és iskolatípusban szükséges a később nem hasznosított tárgyakat magas óraszámokban tanítani, hanem a több régióban is jelentkező szerkezeti, illetve a „súrlódásos” munkanélküliség okaiból következtetéseket levonva, az érintett szakmai szervezetekkel állandóan egyeztetve döntéseket hozni. A válságrégiók vizsgálata tükrében tehát itt is megtörtént a helyzetfeltárás körébe tartozó (statisztikai) elemzés, az eseti problémák tényleges, lokálisan változó ismereteket igénylő és sürgős megoldást kívánó kezelése azonban kevésbé.

Tanulmányunk fő célja, hogy tematikailag lokális szinten nyújtson adalékot a vidék társadalomtörténetéhez és szociológiájához. Fókuszterületként az ipari válságzóna gazdasági és társadalmi problémákkal talán leginkább sújtott részét, a hazai bányászati egyik korábbi központját, a más nehézipari ágazatok leépülésével egyébként is rendkívül súlyos helyzetbe került Ózd vidéki településeket állítottuk. Márkushegy előtt az utolsó előtti mélyművelésű szénbányát 9 évvel ezelőtt zárták be Miskolc határában, Lyukóvölgyben. A környéket mára főként a pusztulás jellemzi, de a Szuha völgyében további 29 bányásztelepülés van, amelyek azonos sorsra jutva a szegénység megállíthatatlannak tűnő terjedésével kell, hogy szembenézzenek. A borsodi szénmedence gazdag barnaszén lelőhelyeinek nyugati részén elhelyezkedő Ózd vidéki szénmedence szénvagyonának kitermelésére több bánya létesült. A közel 15 éve önálló, Ózd melletti Farkaslyuk ennek a gócpontnak az egyik központi helyén fekszik. A település 2014 tavaszán centenáriumi ünnepségre készül a bánya nyitásának 100. évfordulójára és új reményekkel néz a jövő elé egy új, a múlt „feltámasztását” és számos munkahelyet ígérő kezdeményezéssel. Vajon élnek-e még helyben olyan bányászok, akik láthatják egy letűnt kor újjáradését, lesznek-e újra helyben munkát vállalni tudó képzett szakemberek, lesz-e ismét ipari táj arculata a vidéknek és lesz-e megint tradíciókat átörökíteni képes társadalmi réteg, amely mára csaknem teljesen eltűnt? A kérdésekre adott válaszokban benne rejlik a válság felszámolása vagy továbbélése, melynek hátterét két aspektusból

vizsgáljuk, felhasználva a legújabb statisztikai adatokat és a kitekintésre, összehasonlításra egyaránt lehetőséget nyújtó forrásokat.

Gazdasági válság

Úgy tűnik, a „Glück auf!”, vagyis „Szerencse fel” kezdetű bányászhimnusz első sorainak sokkal inkább második fele érvényesül napjainkban, mint a legeleje: „... szerencse le; Ilyen a bányász élete...” A szén szerepét idővel átvette az olaj, a gáz, illetve a hasadóanyagok. Az ezredforduló Magyarországon már csak 8 földalatti és 12 külszíni bányában folyt termelés (2002), miközben újabb és újabb bányák kerültek bezárára. Az akkori Gazdasági és Közlekedési Minisztérium adatai szerint 2003-ban a kitermelt 13,3 millió tonna szén 5%-a volt fekete-, 30,4%-a barnaköszén és 64,5 %-a lignit volt, míg a szén 26,2 %-át mélyművelésű, 73,8 %-át külszíni bányából termelték ki.⁸ Tíz év elteltével a hírek a mélyművelésű bányák bezárásáról szólnak: az 1976 óta működő Márkushegyi Bányüzem termelését a világ gazdasági válság következtében, 2008 óta folyamatosan csökkentették, a Vértesi Erőmű (VÉRT) Zrt. pedig - a jelenleg érvényes reorganizációs terve értelmében - 2014 végén leállítja a bányászati tevékenységét. A fentiekben idézett szakszervezeti vezető gondolatai⁹ a „széncsata végét”, egy hamarosan teljesen eltűnő gazdasági ágazat munkakörének, mindennapjainak, több hazai régiót átfogó táj- és környezetformáló világának emlékképei, mely szektor eltűnése tovább fokozza majd az egykor dicső ipar múlttal büszkélkedő, ám gazdasági megújulásra képtelen vidék leszakadását.

„Szinte vakít, annyira világosan látszik a saját akaratból és kényszerhatásokból bekövetkezett változások, *alkalmazkodások* sora, amit végrehajt a Márkushegyi Bányüzem” – nyilatkozta Dr. Havelda Tamás, a Vértesi Erőmű Zrt. bányászati igazgatója 2009 őszén, a Balatonyörökön megtartott 42. Bányagépészeti és bányavillamosági konferencián. Nem véletlen a kiemelés: az „alkalmazkodás” az üzem életben maradásának záloga, időben több szakaszra tagolható történeti folyamata. A nehézipar egyes, azóta szintén leépült ágazatainak történetéhez hasonlóan legelőször itt is a mennyiségi szemlélet érvényesült, amely intenzív gépesítést igényelt. A korszerűsítés hamarosan minőségi alkalmazkodást (2. szakasz)

tett szükségessé a piaci szempontokat figyelembe véve, majd a rendszerváltozást követően már ez sem volt elegendő. A 3. szakasz a gazdasági körülményekhez való alkalmazkodás időszaka, az üzemi integrációk jellemzővé válása, amely az eszközátadás, gépesítés és a technológia területén mutatott együttműködést, s egyben új kihívások elé állítást. Az utóbbiak sorába tartozó árampiaci viszonyokhoz való alkalmazkodás (4. szakasz) olcsóbb, de hatékonyabb termelést kívánt volna meg a megnövekedett fajlagos fronti teljesítmények függvényében annak koncentrációját kikényszerítve. Az utolsó 5. szakasz végül a bányabezárásokhoz való alkalmazkodás kevésbé humánpolitikai, sokkal inkább gazdasági kérdésként kezelendő problémája volt, amely egymagában szimbolizálta valamennyi időszakra együttesen érvényes megállapítását: alkalmazkodás az adott körülményekhez.¹⁰

E szakaszoláshoz hasonló feltételek megléte vált alapvető kritériummá a vaskohászat fennmaradásához is szakmai-gazdasági téren. A maga számára előbb piacot biztosítani képes és ezen keresztül gyártási programot kidolgozó, a kezdeti technikai hiányosságok, illetve felfutási veszteségek kompenzálására nagyobb tőketartalékkal bíró, valamint a gyártási biztonság hosszabb távú esélyeit megteremteni tudó gyárak túlélési esélyei jelentős területi különbségeket mutattak az országban.

Vizsgált térségünkben a bányászat leépülése mintegy előszele volt a nehézipar egyik fellegvárának számító Ózdi Kohászati Üzemek (ÓKÜ) későbbi felszámolásának. A szocialista éra központi tervirányításos gazdasága saját működési rendszerébe integrálta az 1949-ben várossá nyilvánított települést, azonban beruházásokkal, a helyi iparstruktúra kiegyensúlyozásával, más irányú (fejlesztő) kezdeményezésekkel nem segítette, önálló gazdasági egységet nem teremtett belőle. Az „egy gyár – egy város” elv kivételése végül olyan csapdakörnek bizonyult, amely az elmaradt technikai-technológiai modernizáció hiányában, más gazdasági okokkal kiegészülve válságrégió kialakulásához vezetett a kistérségben. A bányászat jelenléte, majd megszűnése szintén ezt példázza a környező településeken. Közülük az 1999-ig Ózdhoz tartozó, azóta önálló község, Farkaslyuk esetét feldolgozva egy, a tör-

tételemben önmagát ismételni látszó körforgást láthatunk: az 1914. április 4-én nyitott bánya 15,5 millió tonna 3600-3700 kalóriás szén kitermelése után 1990-ben zárt be, azonban 2011 novemberében, a meglehetősen kis alaptőkével megalakult Ózdi Vidéki Szénbányák Zrt. a bánya 2014-es újraindítását és 1000 főt meghaladó létszám foglalkoztatását ígérte.

Az egykori Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. legszebb bányatelepének tartott Farkaslyukról még a későbbi szocialista híradások is elismerően szóltak. Az 1952-ben megalakult, Ózd, majd Putnok székhelyű Ózdi Szénbányászati Tröszt a szocialista éra elejétől kezdve egyre több főt foglalkoztatott, s 1965-ben már 7 ipartelepellel rendelkezett. Egy 1962-es tudósítás szerint a széntröszt 7 bányauzemében 11 nő végezte az elektromos munkagépek és villanymotorok javítását, tekerceselést, elnyerve egy évvel korábban a szocialista brigád címet. A farkaslyuki bánya 1974-ben érte el termelési rekordját, viszont az 1970-es évek végéig tartó rekonstrukciót és fejlesztést a következő tíz év folyamán fokozatos leépítés váltotta fel. Az Ózdvidéki Szénbányák önálló vállalati tevékenysége is ekkor (1974. január 1-től) szűnt meg, a két borsodi (nyugati és keleti) szénmedence egy vállalati szervezetben, a Borsodi Szénbányák Vállalat keretében működött tovább az 1991. január 29-én megkezdődött felszámolási eljárásig. Az 1980-as évek második felében kialakult gazdasági környezet és a bánya geológiai változásai miatt Farkaslyuk egyre nehezebb helyzetbe került, a széntermelés fajlagos költsége pedig tovább növekedett. 1986 közepén az Állami Tervbizottság utasította a Borsodi Szénbányák Vállalatát, hogy intézkedjen a veszteségesen termelő szénbányákban a széntermelés befejezésére, amit végül 1990-ben annak bezárása követett.¹¹

Miközben 1989-re – ha a sajtóban nem is, a helybeliek előtt egyértelműen – nyilvánvalóvá váltak az ipari „monokultúra” termelési folyamatának következményei, a gazdasági helyzet alakulása, a cserearányok romlása, több elhibázott fejlesztés, az üzemi berendezések egy részének elavulása okán az ózdi vas- és acélgyártás működése mindinkább veszteségesé vált: „A korszerűsítéshez nem volt állami tőke, a szerkezetváltásra már nem maradt idő, Ózdot a rendszerváltás

éppen a legkiszolgáltatottabb pillanatban érte, és akkor várták el tőle az önállóságot, amikor a legkevésbé volt rá módja.”¹² Már az 1961. évi II. törvény szerint meghirdetett második ötéves terv (1961-1965) ipartelepítési célkitűzései között is szerepelt, hogy Észak-Magyarország a szénbányászat, a villamosenergia-ipar, a vaskohászat és a vegyipar területén fejlesztendő, a hatékonyság és a gazdaságosság elvének fokozott érvényesítése mellett.¹³ A tervek nem váltak be, a háttérben zajló országos folyamatok következtében pedig a szénbányászat (is) válságágazattá vált az 1980-as években az energiaigény (ezen belül a hazai szén iránti csökkenő kereslet), a széntermelés költségeinek az érvényesíthető árakat jelentősen felülmúló növekedése, a növekvő adósságállomány, az optimalizáció, vagy az értékesítési nehézségek következtében.

A Borsodi Szénbányák felszámolási eljárásának kezdetén kormányhatározat jelölte ki a felszámolás célját, amely szerint a veszteségforrások leépítésével gazdaságosan működő szénbányászatot kellett volna létrehozni. 1991-ben és 1992-ben az energetikai piacon olyan drasztikus változások következtek be, amelyek az egész magyar szénbányászatot kezelhetetlenné tették. A 3530/1992. Kormányhatározat ugyanakkor már a bányauzemek és a felhasználó szénerőművek szervezeti integrációját írta elő. A helyzetet súlyosbították azok a kormányzati intézkedések, amelyek a szénár és a szénimport egyidejű felszabadítása következtében nagytömegű olcsó szén beáramlásához vezettek azokból az országokból, ahol megmaradt a szén és a vasúti szállítás állami támogatása. Így a fokozódó infláció mellett a szénárak stagnáltak, a megmaradó termelés egyre inkább veszteségesé vált, s bár a finanszírozásban jelentős szerepet szántak a vállalati vagyon értékesítésének, de ez a vagyon fizikai összetételénél és a térség gazdasági helyzetéből adódóan nagyrészt értékesíthetetlen volt.¹⁴

Mindezek okán az iparág leépülése 1994 decemberében, csak Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1,1%-kal járult hozzá az amúgy sem kedvező munkanélküliségi ráta értékéhez (15,6%).¹⁵ A kohászat megszűnésével az erőműi szén eltüzelésére a Borsodi Hőerőmű és a Tiszai Hőerőmű vállalkozott, azonban idővel az erőművek meghatározták, milyen volumenű apró szemmagyságú szenet

„hajlandóak” átvenni. 1993. május 27-én megszületett a Borsodi Szénbányák visszafejlesztéséről szóló 2014/1993. számú kormányhatározat, végül az utolsó állami tulajdonú - veszteséges, s az ún. erőmű-integrációból kimaradt, azaz valamely erőműtársasághoz nem csatolt - szénbányák bezárásáról 1999. június 22-én hozott határozatot az akkori kormány. A következő évben megszűnt a Királdon található Putnok bánya, valamint a Kurityán és Felsőnyárad határában lévő Feketevölgy bánya. A Borsodi Bányavagyon Hasznosító Rt. birtokában lévő, 1300 embert foglalkoztató, utolsó borsodi állami szénbányának számító putnoki bánya 1300 embert foglalkoztatott.¹⁶

A fenyegető veszélyekre mind gazdasági, mind társadalompolitikai téren több szakember is felhívta a figyelmet. A bányásztelepülések szövetségének tagjai az utolsó mélyművelésű bánya küszöbönálló bezárása előtt a még földben rejlő szénvagyon értékére és egy szakmai kultúra kihálásának veszélyére utaltak, mások az egyes területeken akár száz évre elegendő, föld alatt maradt szénvagyon emelték ki, amely leltárba vétele az energiahordozók soha nem látott drágulása kapcsán mindenképpen megfontolandó. Farkaslyuk példája azonban a legfőbb következményként említendő ipari válságzónákban kialakult kritikus szociális helyzetet illusztrálhatja: „Nagyüzemi bányászat az ország nyolcvan településének határában zajlott, megszűnése minden esetben súlyos válsággal, megugró munkanélküliséggel és elmélyülő szegénységgel járt. Sok helyen máig nem sikerült kiheverni a bezárás okozta sokkot”, miközben a bányák környékén elindult a pusztulás és a „szegénysorok” megjelenése.¹⁷

Társadalmi válság

„Az elmúlt 20 év elsősorban bányabezárásokról, utolsó csille szénről, bányászkalapács lefordításáról szólt. 25 éve a borsodi medencében körülbelül 24 ezren dolgoztak a bányászat különböző ágazataiban” – summázta Rabi Ferenc, a Bánya-, Energia- és ipari Dolgozók Szakszervezetének elnöke a szomorú helyzetképet Kazincbarcán, a 60. bányásznapon tartott ünnepség keretén belül tartott beszédében, kiemelve Ózd-Farkaslyuk, valamint Komló térségét, ahol nem jöttek létre új munkahelyek a bányabezárásokat követően.¹⁸ Mindez kiegészíthető az ebből fakadó egyéb veszteségekkel: a környezet arculatát hosszú

ideig meghatározó, biztos munkát és megélhetést nyújtó ipari létesítmények megszűntek, a fizikai dolgozók (nagyreszt fiatal segéd munkások¹⁹) legalább 90%-a munkanélküli lett, sajátos tradíciókkal és kulturális értékekkel bíró bányász- és munkásrétege eltűnt, válságrégió alakult ki, amelyben legfeljebb kisebb utódvállalatok és más (kényszer)vállalkozások próbálták orvosolni a főbb problémákat, sikertelenül. Utóbbiak zöme nem bizonyult tartós életűnek, vagy jelenleg is a létfenntartással küzd. Közülük több egyéni vállalkozás és pont ahhoz a szolgáltató szférához sorolható, melynek alapja a fizetőképes kereslet (lenne). 2000-ben összesen 48 működő vállalkozást írtak össze Farkaslyukon, amelyek közel 70%-a egyéni volt²⁰, s a lakosság mintegy 10%-ának tudtak munkát biztosítani.

Kevés derűlátásra adott okot, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutató Központja által, az MTA Gyermekszegénység elleni programján belül készített felmérés, amelyen belül a szegénység mértékét jelző típusképző mutatók alapján számított, 1-től 10-ig terjedő skálán, a mára megszűnt ózdi kistérség több települése között Farkaslyuk (Arlóval, Domaházával, Kelemérrel és Sajónémetivel) a legmagasabb fokú 10-es kódot kapta.²¹ A 240/2006. (XI. 30.) kormányrendelet mellékletének a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzéke alapján ugyanakkor a falu bekerült az országos átlagot legalább 1,75-szörösen meghaladó munkanélküliségű települések sorába.²² A KSH 2006. évi egyik jelentése ugyanakkor az ózdi kistérséget nem a legutolsó (legrosszabb) „lemaradó”, hanem a „stagnáló” kategóriába sorolta a szerencsi, a szikszói, vagy a hevesivel együtt.²³

Egy másik kategorizálást elvégezve, Beluszky Pál és Sikos T. Tamás először még 1982-ben végzett olyan falutípusizálást, amelyben 23 klaszterbe sorolta a magyarországi falvakat. A rendszerváltozást követően további két alkalommal (de hasonló módszertannal) 2007-ben és 2011-ben is kvantitatív módon, számszerűsített formában adták közre a hazai községek állapotrajzát, azok valós viszonyaira, s a változások okozta legfőbb folyamatokra felhívva a figyelmet. 7 fő falutípust határoztak meg, 27

mutató(szám) figyelembevételével és az elvégzett főkomponens-analízist alkalmazva kialakított 8 faktor azonosításával (munkaerő-piaci helyzet, településszerkezet-alapellátás, demográfiai helyzet, népességszám-változás, foglalkozási szerkezet, idegenforgalmi adottságok, külterületi népesség adatai, agrár-adottságok). Az első adatfelvétel idején Farkaslyuk még Ózd város részét képezte, azonban a mutatók alapján, ebben a besorolásban a B.-A.-Z. megye északi és Nógrád megye északi részét magába foglaló VIII. falutáj V. falutípusába, annak 1. altípusába tartozik, amely a rossz munkaerő-piaci helyzetű, közepes méretű, stagnáló népességű, gyakran ingázókat tömörítő falvakat reprezentálja.²⁴

Demográfiai szempontból az előzőekben változott gazdasági és társadalmi változások sajátosan érintették a települést. Az összlakosság száma ugyan – más helységekhez hasonlóan – csökkent mutat, de kisebb mértékben. A demográfiai csúcsot 1980 jelentette (2094 fő), majd az azt követően csökkenés, illetve stagnálás figyelhető meg. 2011-ben a településen élők száma már nem érte el a 2000 főt, így kikerült a középfalvak sorából (1935 fő).²⁵ Az ebben az évben elfogadott új önkormányzati törvény alapján így Farkaslyukra is vonatkozik az a rendelkezés, amely szerint önálló önkormányzata nem maradhat meg.²⁶

Az okok között Farkaslyuk és a hozzá hasonló községek korfájának alakulását kell látnunk és a népmozgalmi adatokat szükséges szemrevételezni. A jellemzően előregedő, alacsony születésszámmal és magas halálozási tőbblettel jellemezhető és általánosnak mondható tendenciákkal szemben itt a népesség korcsoportonkénti vizsgálata némileg más képet mutat. A 18 éven aluliak teljes népességen belüli aránya például kiugróan magas, egyharmad körüli értéket mutatott 2010-ben, amely még a kistérség egészéhez képest is soknak számít annak 20,7%-os értékéhez viszonyítva.²⁷ Az előregedési tendencia lassulni látszik, a 14 év alattiak aránya ráadásul egy évtizeden belül 10%-kal emelkedett (28,7%-ról 38,8%-ra), míg a középkorosztályé (40-59 évesek) stagnált (20% körül).

A korösszetétel alakulásának egyik szegmense a roma lakosság nagy arányából adódik. Kovách Imre vidékutatásainak terminusát használva ún. „falusi underclass”, mint a halmozottan

hátrányos helyzetű „vidéki szociális gettók” domináns rétege él ezeken a településeken, amely a differenciálódás következtében jelentős strukturális hátránnyal küzd.²⁸ E társadalmi csoport legnagyobb részét a romák teszik ki, amely országos jelenségeként kapcsolódik ahhoz a tendenciához is, amely szerint a legnagyobb magyarországi kisebbség több mint fele falvakban él, így a falusi szegénység etnicizálódásáról beszélhetünk. A munkaerőpiacról elsőként kiszorulva, alacsony iskolázottságukhoz (is) mérten mára szinte egyetlen munkalehetőségként az alkalmi közhasznú foglalkoztatás maradt számukra (2009-ben 182 fő).

Az észak-magyarországi régióban Farkaslyuk települési rangját és presztízsét is ezek alapján nagyban és negatív módon determinálja az alacsony társadalmi státuszú népesség koncentrációja, a területi elhelyezkedése, ezzel összefüggésben pedig az ipari válságzónába tartozás, s az újraiparosodó területektől való nagy távolság, a társadalmi konfliktusok és a rossz megítélés.²⁹

2010-ben, a népszámlálások önkéntes bevallásainál más (talán pontosabb) képet kapva, a helyi jegyzők becslése szerint (Ózd nélkül) a kistérség népességének közel harmada (28,2%) volt roma. Az év eleji állapotnak megfelelően, Farkaslyuk esetében mintegy 1000 főt, a lakosság 49,4%-át sorolták az etnikai kisebbséghez, míg a szegregált lakókörnyezetre vonatkozóan nem kapunk információkat a jelentésből, annak ellenére, hogy romák többet fele arányt képviselnek. Mindenképpen a Központi Statisztikai Hivatal 2001-es adatokkal dolgozó lehatárolása az ózdi kistérség öt településén 29 szegregátumot határozott meg közel 12 ezres népességgel. A fő szempontok közé tartozott, hogy az aktív korú népességen belül a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és a rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya mindkét mutató tekintetében magasabb legyen, mint 50 %. Alig tíz évvel később egy másik vizsgálat már nyolc faluval és 23 szegregátummal számolt, megjegyezve, hogy Farkaslyukon is megfigyelhető a gettosodás.³⁰ A roma tanulókat nagy számban tanító egyik oktatási intézmény, a 2013-ig Ózdon is tagiskolát működtető Dr. Ámbédkar Iskola honlapja 2008-ban - közzétéve az iskolafejlesztési lehetőségeket és terveket – a gettosodási folyamatok mutatóit

vette számba négy célterületen, köztük Borsod északi részének térségeiben. Megállapításuk szerint Magyarországon mindenfelé csökken a gyermeklétszám, kivéve ezen országrészek elnyomorodó kistelepüléseit, ahol a gettósodó települések óvodái sok helyen nem tartottak lépést a gyermeklétszám megnövekedésével. Hat mutatószámot vizsgáltak, így az óvodáskorúak, az óvodába beíratottak, utóbbin belül a ténylegesen óvodáskorúak, az óvodai férőhelyek, a 2000 és 2002 között született gyermekek számát, valamint a roma népesség arányát. Az etnikai kisebbségre nézve, a korábbi számoktól eltérő adatok kerültek közzétételre: e felmérés alapján Farkaslyukon 77%-os (!) volt a romák részaránya a teljes lakosságon belül, 77 óvodai férőhelyre 121 óvodáskorú jutott, de előbbi számot a beíratottaké is meghaladta (84 fő), amely teljes kihasználtság feletti értéket jelent.³¹ A legutóbbi népszámlálás idején, 2011-ben összesen 811 fő vallotta magát cigány nemzetiségűnek a faluban.³²

A háztartások összetételét és szerkezetét – a fentieknek megfelelően – „illusztrálja” a statisztika: a háromnál több gyermeket nevelő háztartások aránya (80% felett!) jóval felülmúlja bármely

környező települését, viszont ennek ellenére – amennyiben a felméréshez beküldött adatlapok valósak – sok közöttük az egyszülős! Utóbbi tényező a csonkacsaládok gyakoriságának problémáját is felveti, tovább erősítve ezzel a leszakadás, a mélyszegénység terjedésének folyamatát. A KSH által már 1996-ban végzett mikrocenzus kimutatta, hogy országosan a munkanélkülieket magába foglaló háztartások 79%-ában volt gyermek, vagyis – helyzetüktől függetlenül - itt több gyermeket nevelnek, mint a többiben. A szerzők utaltak rá továbbá, hogy a felmérés idején, a csak munkanélküliekből és eltartottakból álló háztartások fele nevelt gyermeket, ezek 41%-a pedig egyszemélyes háztartás volt.³³ A régió más megyéiben is hasonlókat tapasztalhatunk: a családok kétharmadában volt munkanélküli a rendszerváltást követően, így az itt élő aktív korú háztartások több mint egynegyedében (27,9%) a munkanélküliség különösen súlyos formában, halmozottan, illetve tartósan jelentkezett.³⁴ Farkaslyukon a foglalkoztatott nélküli háztartások száma a legutolsó népszámlálás idején (2011-ben) 373 volt (62%), amelyben összesen 1605 fő, a teljes lakónépesség 83%-a élt.

Háztartások száma	Háztartásban élők száma (fő)					
	összesen	foglalkoztatott	munkanélküli	inaktív kereső	eltartott	időskorú
602	1917	312	308	539	758	284

1. táblázat: A háztartások gazdasági aktivitás szerinti megoszlása Farkaslyukon (2011)³⁵

Farkaslyukon a legutolsó népesség összeírás adataiból kimutatható háztartásszerkezet lesújtó képet fest. A községek, nagyközségek sorában a foglalkoztatott nélküli háztartások száma igen magas, e kategórián belül a munkanélkülieket magába foglalók között a falu a 7. helyen állt a megyében 163 ilyen háztartással; töle népesebb települések (pl. Arló, Sajókaza) előzték csak meg. Összevetésképpen, a Miskolcchoz közeli, a szerencsi járásban fekvő Tiszalúc 235 hasonló típusú háztartással bírt, azonban lakossága (2011-ben 5305 fő) majdnem háromszor nagyobb, mint Farkaslyuké. Az összesen 602-ből inaktív kereső 206 farkaslyuki háztartásban volt, de 4 olyat is összeírtak, ahol csak eltartott található. Foglalkoztatott a háztartások 38%-ában akadt, ezek többsége

(69,4%-a) egykeresős. Szintén figyelemreméltó, hogy a háztartásban élő 1917 fő (a község lakosságának 99,1%-a) esetében a munkanélküliek száma (308 fő) majdnem meghaladja a dolgozókat (312 fő), azonban előbbieket az eltartottakkal (758 fő) és az inaktív keresőkkel (538 fő) együtt egyértelmű többséget alkotnak (83,7%). Elterjedt ugyanakkor a több családból álló háztartásforma (közel 5%) is, ellenben - a nem családháztartások aránya csaknem elérte a 30%-ot, azon belül az egyedülállóké a 25%-ot.³⁶

Akármelyik típust is vesszük alapul, olyan gyermeces háztartásokról beszélhetünk, amelyek a gyermekszegénységet alapvetően meghatározó, az anyagi jóléttel összefüggő, illetve nem összefüggő dimenziók (jövedelmi szegénység, anyagi

depriváció, lakáskörülmények, szülők munkaerőpiaci helyzete; illetve oktatási jóllét, egészségi állapot, életmódkockázat és devianciák) terén negatív jövőképet vázol fel.³⁷ Miközben a 100 családra jutó gyermekek száma 20 év alatt emelkedett, az egészében véve szintén növekvő létszámú háztartásokon belül foglalkoztatottakkal is rendelkezőké csökkent, ami egyben gyarapodó ellátott személyi állományt feltételez. Ahogy a 2. táblázat adatai³⁸ is mutatják, viszonylag magas mind a gyermekes családok, mind az egyes családokra jutó családtagok száma. A 3000 fő fölötti, szintén hasonlóan kisebbségi szegregátummal rendelkező Sajókázához viszonyítva például megállapítható, hogy utóbbi településen a családok száma jóval magasabb (766), azonban a kisebb méretű Farkaslyukon a száz családra jutó családtagok száma mégis magasabb értéket mutat közel 4%-kal.

Családok száma			Családban élő családtagok száma (fő)	Családban élő gyermekek száma (fő)	100 családra jutó családtagok száma (fő)
gyermek nélkül	gyermekkel	összesen			
153	309	462	1604	762	347

2. táblázat: Családösszetétel és gyermeklétszám Farkaslyukon 2011-ben

igazi veszteseit tekintve, amit az új beruházások hiányát „enyhítő” közfoglalkoztatás nem fog megnyugtató módon rendezni. A jövő generációi előtt ugyanakkor csak a munka világába való visszatérés, a tanulás időbeli „kitolása” és a természeti környezet adta más lehetőségek kihasználása jelenthet reményadó perspektívákat. A számszerűleg, kvantitatív módon alátámasztott szegénységi mutatók ellenére a szociális ellátórendszer és más, egyéni és csoportos formában „megtalált” alternatív megoldások ugyanakkor nem minden, törvényes jövedelemforrással nem rendelkező családnál tanúskodnak nélkülözésről. Sőt, szemmel látható, hogy egyesek statisztikákkal nem mérhető módon rejtett jóllétben élnek. A társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében tehát a szegénység nem minden esetben a „látható” jövedelemszint alapján állapítható meg. Más esetben az ún. relatív szegénység⁴⁰ jelei mutatkoznak, amikor a társadalmi csoportok a minimális jövedelemforrások nem megfelelő felhasználása és elosztása árán is rendelkeznek nem az alapvető életfeltételeket jelentő, a többségi társadalomban azonban elterjedt élvezeti cikkekkal. Erre utal az

A háttérben „zajló” népmozgalmi folyamatok adatai nem mindenben hasonlítanak más környező településekéhez: 1990 után csökkenés, majd – főként 2000 után, a mortalitást (halálozást) meghaladó mértékű - növekedés következett az elveszületések számában, ezzel egy időben viszont a kifelé irányuló migráció – a folyamatos elvándorlás révén – igen magas Ózd városhoz hasonlóan. Utóbbiak körében főként a biztos egzisztenciát kereső fiatalok és az elértéktelenedett ingatlanjaiktól megválni képes, elköltözni tudó családok állnak; mások helyben „ragadtak.” Ózd esetében az elvándorlási mutatók szintén aggasztóak, a 2003. évi városfejlesztési stratégia ezer lakosra vetítve kétszer annyi távozót mért itt, mint amennyi a megye többi városára jellemző.³⁹

Farkaslyuk, a bányásztelepülés lakosságának példája talán az egyik legjobb szemléltetője a válságba került vidék és a rendszerváltozás

alábbi beszámoló a falu Boroszló nevű utcájából: „Falakig lecsupasztított épületek, „lecsontozott” panel családi házak sorakoznak egymás mögött. A tetejüket már rég leszedték – a cserepeket környező és távolabbi házak udvarán láttuk viszont. Mindenütt kosz, szemet. Vannak, akik élnek még itt, egyikük háza éppen karácsonykor égett le – a műholdvevő parabolaantenna viszont még az ég felé meredt az oldalfalon. Tizenkét gyerekükkel most a menyükhöz költöztek át, így húszan laknak ott – mondta az asszony, akinek a férje egykor vállalkozó volt.”⁴¹

A társadalom válsága az egyik legfontosabb összetevője egy-egy település és az azokhoz tartozó régió válságtérképének, pláne, ha halmazott formában vannak jelen egyes dimenziói. Társadalomszerkezeti összefoglalónk kétség kívül szorosán kötődik a gazdasághoz. Az egykor arculatformáló borsodi iparvidék és táj eltűnése ugyanis alapvető sarkköve és kiindulópontja lett a társadalmi folyamatok megváltozásának. 2011 novemberében, a farkaslyuki bánya újraindításának ígérete mindenkit bizakodással töltött el annak ellenére, hogy a szükséges infrastruktúra, erő-

források és gazdasági környezeti tényezők már nem állnak rendelkezésre. Volt, aki már akkor a várható tisztas fizetés mértékét kalkulálta, aprólékosan számolgatva, mennyi pluszpénzt jelenthet majd az éjszakai, hétvégi műszak bevétele. Szegénységben és mélyponton tényleg a remény hal meg utójára...

Jelen és jövő

A rendszerváltozás óta a több összetevős, a munkaerőpiac leépülésével szorosan összefüggő problémák tartós kezelése a mai napig nem megoldott kérdés annak ellenére, hogy gyakorlatilag valamennyi fejlesztési stratégia a leszakadó térségek felemelését, egyes rétegek felzárkóztatását, a rászoruló családok célirányos segítségét említi kiemelt feladatként. A háttérben egymással összefüggő okokat láthatunk. Írásunkban ezeket három dimenzióban vizsgáltuk, amely alapján a következő konklúziók állapíthatók meg:

A gazdaság válsága alapvetően változtatta meg az ipari táj arculatát az egykori bányásztelepüléseken, azonban szerkezetváltásból fakadó új „végtérmekek” és perspektivikus jövőképet nem hagyott maga után; így maradt a környezet pusztulása, az ipari létesítmények és infrastruktúra leépítése, fokozatos, már-már a természet általi „visszafoglalásához” hasonló sivár tájkép kialakulása, ezzel együtt pedig a helység presztízsvesztése.

A bányászat háttérbe szorulása és fokozatos eltűnése az ipari válságzóna gócpontjába „juttatta” az egykor virágzó, sajátos, olykor kasztrendszerű helyi társadalom rétegeit, akik helyét alacsony státuszú, munkakultúrájú és műveltségű új és létszámát tekintve népes csoportok vették át. Körükben a devianciák virágkorukat élik akár a drog-, vagy mértéktelen alkoholfogyasztás, akár a bűnözés nagyságát, illetve az öngyilkosságok számát nézzük.

Utóbbiak révén e térségek demográfiaiként gyakran sajátos, az általános (országos) tendenciáktól eltérő képet mutatnak. A lakosságszám csökkenése stagnál, vagy nem olyan mértékben csökken egy-egy mért időpontban (népszámlálások idején), mint az országos átlag, miközben az életszínvonal minősége messze elmarad attól.

• A társadalom válsága kihatással volt/van a kulturális szférára is: annak humán erőforrása eltűnt, intézményi rendszere összeomlott, épít-

ményei mára romos, szinte teljesen elpusztított állapotba kerültek. A generációkon át öröklődő értékekre sem igény, sem őrző szándék nem mutatkozik többé.

A három dimenzió összességében hű kor- és állapotrajz közel negyedszázaddal a rendszerváltozást követően. Figyelemfelkeltő üzenete, hogy a magyar vidék egyes részei igen távolra kerültek (süllyedtek) a tőkeerős beruházásokkal gazdaságilag kedvezményezett és az előbbi helyen, mélyszegénységben élők számára elérhetetlen nivójú településekkel, térségekkel szemben.

2011 végén, a farkaslyuki bánya újraindításának ígérete mindenkit bizakodással töltött el annak ellenére, hogy a szükséges infrastruktúra, erőforrások és gazdasági környezeti tényezők már nem állnak rendelkezésre. 2013-ban a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium (NFM) és a megyei önkormányzat a mélyművelésű szénbányászat Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (pl. Farkaslyuk, Szendrő) történő újraindításának tervezetét készítette elő, amelyhez partnerként a japán gazdasági, kereskedelmi és ipari minisztérium energiapolitikai célkitűzéseit támogató energiazászkészítési intézet (IEEJ) és a Chiyoda vállalat is társult. Az indoklásban a szén stratégiai jelentőségének kiemelése állt, amely a földgáz magas beszállítási árával is magyarázható. A kitermelés ugyanakkor az ország importfüggőségének csökkentését feltételezi, a bányák újraindításával párosuló munkahelyteremtéssel kiegészülve, míg az új, tiszta szén technológia alkalmazása a szén és a lignit környezetbarát felhasználását teheti lehetővé. Ahogy Németh Lászlóné nemzeti fejlesztési miniszter fogalmazott: „A magyar földben lévő szénvagyron szerepét nem lehet kizárólag a szén villamosenergia-termelésben betöltött szerepén keresztül megítélni, a beruházási mélypont kivédésére és a környezetvédelmi kötelezettségek betartása érdekében komolyan számolni kell a tisztaszén-technológiával történő hasznosítással, elsősorban a vegyiparban.”⁷⁴²

Ennek jegyében 2013 októberében egy ötfős delegáció látogatott Lengyelországba kapcsolat-teremtés és a meglévő szénvagyron felhasználásának terén történő tapasztalatszerzés céljából Ózd testvérvárosába, a sziléziai Chorzówba. A városvezetéssel történt találkozón túl a Katowicki Holding Węglowy (KHW) cég új technológiáikért

és innovációkért felelős igazgatójával, valamint a cég képviselőivel egy bányalátogatásra is sor került a Wiecezok Szénbányánál. Miután Borsod csatlakozott a brüsszeli székhelyű Európai Szén- és Lignit Szövetséghez (EUROCOAL), annak alelnökével, Piotr Rykalával, a Kompania Weglowa SA humán erőforrásokért felelős alelnökével is felvették a kapcsolatot. Kiemelt együttműködési területként nevezhető meg a szakképzés is. Az egyik katowicei iskola szeptembertől újraindított bányászati képzésében 17 szakmunkás és 37 technikus tanuló vesz részt, tanulmányaikat a holdinggal és a munkaügyi központtal való együttműködés segíti. A lengyel mintát látva megállapítható volt, hogy nálunk szinte előlről, a szakmai elméleti és gyakorlati képzés kidolgozásával, tanbányák nyitásával lehet ismételt oktatást folytatni, míg az országban egyedülként bányamérnököket képező Miskolci Egyetem mindehhez megfelelő szakmai háttérrel jelenthet. Ennek megfelelően, 2013. december 4-én szakmai és társadalmi szervezetek képviselői Miskolcon aláírták a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei szénbányászati klaszter alapító dokumentumát, amelynek Fónagy János, a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium államtitkára főként az energetikai jelentőségét hangsúlyozta: „Magyarország mind az energiaellátás biztonsága, mind a nemzeti függetlenség megóvása érdekében ki kell, hogy aknázza a szénvagyonot”, hiszen mára nem kérdés, hogy a világgazdaság energiaigénye és energiatermelése alakította hazánk energiapolitikáját is.⁴³

A szakképzés területén legfontosabb tisztázni azt a kérdést, hogy nappali tagozatos vagy felnőttképzésben gondolkodjunk-e. Utóbbi rugalmasabban kezelhető, első azonban mindkét esetben az Országos Képzési Jegyzék (OKJ) módosítása, figyelembe véve, hogy annak változása 2013-ban több szakma (pl. vājár) képzését megszüntette. Itt természetesen minden olyan szakképzésről „visszahelyezése” szükséges válik, amelyeket a jövőben (ismét) oktatni kívánunk. Szintén fontos a 203/1998. (XII. 19.) Korm. rendelet a bányászatról szóló 1993. évi XLVIII. törvény végrehajtásáról, illetve a köznevelési törvény közötti ellentmondások feloldása. Ha nappali tagozatos képzésben gondolkodunk, a jelentkezés (beiskolázás) korhatárát fel kell emelni 14 helyett 15

évre, melynek utolsó évfolyamán a tanuló már lemehet föld alá. Amennyiben viszont nem végez önálló munkatevékenységet, felügyelet mellett ezt megteheti addig is, igaz, például éjszakai műszakokra nem lehet beosztva. A képzőhely (külső) megfeleltetését a kamara végzi. Kiemelt szempontként jelölhető meg, hogy szükség van egy bázisiskola, bázisképző intézmény kialakítására, így javasolt azt a jelenlegi fenntartó Klebelsberg Intézményfenntartó Központ (KLIK) helyett az illetékes szakminisztérium fenntartása alá helyezni (ez most az NGM), majd megteremteni a képzés tárgyi, eszköz- és személyi feltételeit. Önálló gazdasági szervként ráadásul önálló pályázati lehetőségei is lehetnek az intézménynek. A foglalkoztatás jövőjének feltételeit és lehetőségeit jelzi, hogy több mint 15 éve az utolsó bányásztanuló is befejezte tanulmányait a térségben, a megyében középfokú bányászsképzés nincs, ezt is újra kell indítani.

Miközben a megye területfejlesztési koncepciója három új barnaszénbánya megnyitását irányozta elő Farkaslyuk (tanbánya) Dubicsány és Tardona (mélyművelésű bányák) térségben⁴⁴, addig 2012-ben a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központ által, a Sajómenti Szakképzés-szervezési Társulás által megnyert képzések között vājár, bányászati gépkezelő, bányászati szállítóberendezés kezelője képesítések kerültek meghirdetésre. Ezek eredményeképpen az Ózdi Szénbányák Zrt. vezetése 2012 decemberében hirdetett először felvételit, a Munkaügyi Központ pedig 150 embernek küldött ki értesítőt. Közülük akkor 16 főt választottak ki, akik egy 420 órás képzésen vettek részt, amelynek 70 százaléka gyakorlati felkészítést foglalt magába. 2013 végén újabb 32 főnek nyílt lehetősége, hogy bekapcsolódjon a képzésbe, amely a Türr István Képző és Kutató Intézet (TKKI) szervezésében valósul meg. A jelentkezők között több olyan is akadt, akinek van bányához kapcsolódó emléke, hiszen vagy a szülei, nagyszülei dolgoztak valamely térségi bányüzemben, vagy ő maga volt tevékeny részese a termelésnek. Az új vājárok és bányászati gépkezelők elméleti oktatását gyakorlati foglalkozások egészítik ki Márkushegyen és Farkaslyukon. Valami már történt, ki ne várná a folytatást, pláne a centenáriumi évében.

ALABÁN PÉTER

Források

B.-A.-Z. megyei statisztika 2001: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye Statisztikai Évkönyve 2000*. Központi Statisztikai Hivatal, Miskolc.

Bányamunkás: A bánya-, energia- és ipari dolgozók szakszervezetének lapja, 2010.

Kistérségek 2006: *A kistérségek társadalmi, gazdasági helyzete. Észak-Magyarország*. Kézirat. KSH Miskolci Igazgatósága, Miskolc.

Kistérségi helyzetelemzés é. n. [2010]: *Ózdi Kistérség. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Észak-Magyarországi Régió. Kistérségi helyzetelemzés*. Kézirat. MTA Regionális Kutatások Központja, Térségfejlesztési Kutatások Osztálya (MTA Gyermekszegénység elleni program), Budapest.

Magyar Közlöny: Magyarország hivatalos lapja, 2006, 2011.

Népszámlálás 2011: 2011. évi népszámlálás 3. Területi adatok. 3.5. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_05 (Utolsó letöltés: 2014. január 17.)

Területfejlesztési koncepció, 2013: Borsod-Abaúj-Zemplén megye területfejlesztési koncepciója. Javaslatértékelési szakasz. II. kötet. Munkanyag. Kézirat, h. n. [Miskolc]

Városfejlesztési stratégia 2003: *Ózd városfejlesztési stratégia*. Kézirat, Ózd.

Hivatkozott irodalom

Alabán Péter 2012: Kitérési stratégiák, új fejlesztési koncepciók Ózdon: a Rombauer-terv. *Comitatus* (22.) 9-10. 3-16.

Fogarasy Attila 2004: Glück auf! Jó szerencsét! Bányásznak Pilisvörösvárott. Vörösvári Újság Online (4.) 9. <http://vorosvariujsg.pilisvorosvar.hu/2004/szeptember/9.htm> (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 17.)

Ferge Zsuzsa 1985: A szegénység társadalmi megítélése Magyarországon, történelmi nézőpontból. *Valóság* (28.) 1. 30-42. <http://www.dura.hu/hirek/2002/01/ferge.htm> (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 18.)

Fóti János – Lakatos Miklós 2004 [1997]: A munkát keresők és a munkanélküliek helyzete, 1996. In: Valuch Tibor (szerk.): *Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig*. Argumentum - Osiris, Budapest, 1014-1029.

Fürjes Judit 2011: Feltámadás a halál után Farkaslyukon? *Népszava Online* 2011. november 24. <http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=494390> (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 17.)

Gábor András – Kopasz Marianna 2012: A gyermekek jólléte Magyarországon európai összehasonlításban. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2012*. TÁRKI, Budapest, 247-270.

Gerentsér Imre – Tóth Ákos 1997: A szénbányászat visszafejlesztésével kapcsolatos szociális és foglalkoztatási problémák kezelése. In: Munkácsy Ferencné (szerk.): *Foglalkoztatás, szociális gondok*. Munkatudományi tanulmányok. Struktúra – Munkaügy Kiadó, h. n. 9-85.

Györgyi Zoltán 1993: Munkanélküliség Ózdon. *Educatio* (2.) 1. 143-146.

Havelda Tamás: Az alkalmazkodó Márkushegy. In: A bányászat realitásai a válság időszakában. 42. Bányagépészeti és bányavillamosági konferencia Balatonyörök, 2009. szeptember 24-25. *Bányagépészet a Műszaki Fejlődésért Alapítvány*, h. n., 21-25.

Kégl Ildikó: Borsodi bányászati klaszter alakult. *Magyar Hírlap Online* 2013. december 5. <http://www.magyarhirlap.hu/borsodi-banyaszati-klaszter-alakult> - (Utolsó letöltés: 2014. január 18.)

Kolosi Tamás 2000: A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalomszerkezete. Osiris Kiadó, Budapest.

Kolosi Tamás – Keller Tamás 2012: Megéri tanulni...? Származás, iskola, foglalkozás, kereset – utak és elágazások a rendszerváltást követően. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2012*. TÁRKI, Budapest, 41-64.

Kolosi Tamás – Sági Matild 1998: Hullámozó háztartások. A háztartások demográfiai, foglalkozásszerkezeti és anyagi helyzetének változása. In: Kolosi Tamás - Tóth István György - Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1998*. TÁRKI, Budapest, 45-71.

Kovács Imre, 2012: A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet), Argumentum Kiadó, h. n.

Markó Anita 2013: A széncsata vége - A Márkushegyi Bányüzem bezárása. Magyar Narancs Online 28. <http://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/a-szencsata-vege-85605> (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 17.)

Márton Ferenc 1995: Ózd története. Borsodi Műszaki Gazdasági Élet (40.) 6-7. 169-172.

Pusztai Gabriella 2003: Áldott állapotban a magyar társadalom(kutatás). [Kolosi Tamás: A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalmi szerkezete. Budapest: Osiris, 2000.; Róbert Péter: Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, 2001.] Szociológiai Szemle (13.) 3. 142-153.

Romhányi Tamás 2010: Szegénység a bánya helyén. Nincs kilábalás az egykor a szén felszínre hozatalából élő településeken. Népszabadság Online 2010. május 26. http://nol.hu/belfold/20100526-szegenyisor_a_banya_helyen (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 18.)

Romsics Ignác 2010: A Harmadik Magyar Köztársaság 1989-2009. Magyarország története 23. Kossuth Kiadó, h. n.

Schmotzer Imre - Martényi Árpád - Vadász Endre 2005: Volt egyszer egy... Borsodi Szénbányák. Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat (138). 3. 16-22.

Szegő Iván Miklós 2012: Lecsontozott házak, fekete füst - egy hely, ahol a bányanyitásra várnak. hvg.hu 2012. január 11. http://hvg.hu/itthon/20120111_farkaslyuk_banya_szen_borsod (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 18.)

Szunyogh Zoltán 1963: A magyar ipar területi struktúrája (különös tekintettel a borsodi iparvidék területi struktúrájára). Borsodi Szemle (8.) 5. 33-43.

Virág Tünde, 2010: Kirekesztve. Falusi gettó az ország peremén. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Jegyzetek

1. Romsics 2010: 86.

2. Kolosi 2000: 147.

3. Pusztai 2003: 144.

4. Kovách 2012: 48.

5. Kovách 2012: 53.

6. Kovách 2012: 50.

7. Kolosi-Keller 2012: 62-63.

8. Fogarasy 2004.

9. Markó 2013.

10. Havelda 2009: 23-24.

11. Fűrjes 2011.

12. Márton 1995: 171.

13. Szunyogh 1963: 41.

14. Schmotzer-Martényi-Vadász 2005: 20.

15. Gerentsér-Tóth 1997: 46.

16. Bezárt a putnoki bánya. HVG 2000/39. 09. 30. http://archivum.hvg.hu/article/200039Bezart_a_putnoki_banya.aspx - (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 17.)

17. Romhányi 2010.

18. *Bányamunkás* 2010. 4-5: 2.

19. A munkanélküliek állománycsoportonkénti megoszlásában 1993-ban arányuk 40,4% volt, megelőzve a szakmunkásokét (36,8%). Vö. Györgyi 1993: 143. I. tábla

20. További 6-6 vállalkozás működött kft-ként és bt-ként. B.-A.-Z. megyei statisztika 2001: 412.

21. A számítás alapját a következő mutatók jelentették: Fiatalodási index a 15 évesnél fiatalabbak a 60 év fölöttiek arányában számolva (2005); A középfokú végzettségük aránya a 18 évesnél idősebb népesség körében (2001); Az egy állandó lakosra jutó, egy hónapra eső adózott jövedelem és nyugdíj összege (2005); A foglalkoztatott kategóriába eső személy nélküli háztartások aránya (2001); A regisztrált munkanélkülieknek / álláskeresőknél a 18-59 éves korcsoporton belüli aránya (2005); A rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülők aránya a 17 év alattiak köréből (2006); A nem korbetöltött, most részben felülvizsgálat alatt álló nyugdíjasok aránya (2005); Az egy állandó lakosra jutó adózott jövedelem nagysága (2005). Vö. Kistérségi helyzet-elemzés é. n. [2010]: 8.

22. *Magyar Közlöny* 2006. 147. 1. kötet: 11503. <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK06147.pdf> - (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 1.)

23. Kistérségek 2006: 12.

24. Vö. Alabán 2012: 6. 2. táblázat

25. Népszámlálás 2011: 4.1.1.1: A népesség számának alakulása, terület, népsűrűség: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_05 (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 18.)

26. A 2011. évi CLXXXIX. törvény 85.§ (1) értelmében Közös önkormányzati hivatalt hoznak létre azok a járáson belüli községi önkormányzatok, amelyek közigazgatási területét legfeljebb egy település közigazgatási területe választja el egymástól, és a községek lakosság száma nem haladja meg a kétezer főt.” *Magyar Közlöny* 2011: 161. 39455. <http://jogszabalykereso.mhk.hu/MK11161.pdf> - (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 17.)
27. Kistérségi helyzetelemzés é. n. [2010]: 12.
28. Kovách 2012: 48.
29. Virág 2010: 52.
30. Kistérségi helyzetelemzés é. n. [2010]: 12-13.
31. Iskolafejlesztés gettósodási folyamatokat mutató térségekben. <http://www.ambedkar.hu/iskolafejlesztes-gettosodasi-folyamatokat-mutato-tersegekben/> - (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 18.)
32. Népszámlálás 2011: 4.1.6.1: A népesség nemzetiség szerint. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_05 - (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 18.)
33. Fóti-Lakatos 2004 [1997]: 1027.
34. Kolosi-Sági 1998: 57.
35. Saját szerkesztés alapján. Forrás: Népszámlálás 2011: 4.2.2.1 A háztartások a háztartásban élők száma és gazdasági aktivitási összetétel szerint. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_05 - (Utolsó letöltés: 2014. január 18.)
36. Népszámlálás 2011: 4.2.2.1: A háztartások a háztartásban élők száma és gazdasági aktivitási összetétel szerint. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_05 - (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 18.)
37. Vö. Gábos-Kopasz 2012: 252. 1. táblázat
38. Népszámlálás 2011: 4.2.3.1 A családok családösszetétel és a gyermekek száma szerint. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_05 - (Utolsó letöltés: 2014. január 18.)
39. Városfejlesztési stratégia 2003: 8.
40. Peter Townsend elmélete alapján a fogalmi keretek tisztázása végett lásd Ferge 1985.
41. Szegő 2012.
42. <http://richpoi.com/cikkek/hazai/200-evre-elegendo-szent-talaltak-borsod-megyeben.html> - (Utolsó letöltés: 2014. január 18.)
43. Kégl Ildikó 2013
44. Területfejlesztési koncepció 2013. 16.